

Софистиката отново и отново би се конституирала като философия и философстване, като скептично-критично отношение към благото единствено, за да посочи (и реализира) невъзможността на това отношение във от „грижа за себе си“. Софистиката като социокултурен феномен може и трябва да е в състояние да предлага поне три неща. Първо, едно видимо достъпно знание за относителността, противоречивостта, парадоксалността, абсурдността на човешките мнения, оценки, отношения, настроения, поведения, норми, съществуване. Второ, определена система от ценности, цели и идеали, резултиращи в обобщено и синтетично разбиране за смисълът на човешкото битие. Трето, препоръчителен образец, модел на човешко поведение. Именно с тези си три лица, функции софистиката е в съзнанието на обществото. При това е важно да се подчертае очакваното и реално осъществявано различие между човека, който е в състояние адекватно да познава и усвоява възможностите на софистиката; и тези, които имат илюзорно познаване и преднамерено отношение към софистиката.

2. СОФИСТИКАТА КАТО ИНТЕРЕС КЪМ СОЦИАЛНИТЕ И ЕКЗИСТЕНЦИАЛНИ ВЪПРОСИ

В постмодерността е общопризната изключителната актуалност на културно-комуникативната проблематика. Дори може да се предположи и то съвсем основателно, че първото десетилетие на XXI век ще бъде наречено десетилетие на прагматизъм, глобализъм, манипулация и софистична екстравагантност.

Проблемът за прагматизма на постмодерността е многостранен. В него наред със социалния аспект едно от централните места заема и нравственият аспект. Това още повече се налага от факта, че именно тук се крият с цялата си психологическа конкретност корените на идеята за неограничените възможности на познания и възможните ограничения на действието; за възможните и понякога трудно преодолявани и преживявани социални и екзистенциални различия, противоречия, конфликти; за непреодолимостта и безизходността на репресията, отчуждението, самотата; на манипулирането и стандартизирането (унифицирането).

Интерес представляват някои разсъждения за човека и неговото съществуване, общуване, споделени от редица крупни фигури на европейската култура. Ако едни философи споделят учудване, други

(философстващи управленци) са убедени, че човек е „победен от удоволствията на момента“³⁷, а тълпите „невъздържано викат и ръкопляскаат – утрояват шума, както от порицанието, така също и от похвалата“³⁸. И това е така, „защото масата се ръководи от онова, което се вижда, и от успеха на делата; а светът не е нищо друго освен тълпа и за отделните личности няма място, когато зад тълпата стои държавата“³⁹. Мислителите на Новото време и нашата съвременност ясно изразяват, както своята болка и разочарование, така и своето разбиране. „Какво виждаме в обществото? Навсякъде наивно и искрено уважение към нелепи условности, към някакви глупости или пък принудени почести към същата тази глупост“⁴⁰. При това, „цял един аспект на действителността, и особено цял един аспект на човешките неща се състои в това да са развалина“⁴¹. Затова, „целият ни живот е непрекъснато хитруване и търсене на изгода“⁴²; едно всестранно манипулиране: „човек лесно ласкае висшестоящите, ала още по лесно се ласкае сам, задето е край тях: надеждата е по-измамна от лъжата“⁴³. А там в театъра на уличната демокрация и „най-личната съвест попада под нивелиращото обаяние на „численото надмощие“, там действа глупостта като похот и огнище за зараза, там управлява „съседът“, там човек се превръща в съсед...“⁴⁴. Ако действително, „в света на историческите ценности властвува фалшификацията“⁴⁵, а репресията и манипулацията е „адресирана до изключително кухи, фалшиви, жадни за звуци и сладострастни ефекти души“⁴⁶, за които „ударите на барабана са най-убедителното красноречие“⁴⁷. Ако „нерепресивна цивилизация е невъзможна“⁴⁸ и самата „цивилизация е прогресирала като организирано господство“⁴⁹, а „индивидуалното усещане за преобладаваща репресия е претъпено от манипулираното ограничаване на съзнанието“⁵⁰, то можем да приемем, че „държавата лъже на всички езици за добро и зло – а и каквото и да говори, лъже – и всичко, каквото има, откраднала го е тя“⁵¹ от хората. Ако наистина политиките говорят, жестикулират в „такт с лъжата, измамата и пълната маскировка“⁵², то трябва да приемем преобладаващото мнение, че „порядъчен политик не съществува“⁵³, че „мислите, чувствата и вкусовете ни са манипулирани от управляващите, от индустриалците и от обслужващите ги средства за масова комуникация“⁵⁴.

Част от тези разбирания за постмодерния прагматизъм изхождат от явни или скрити песимистични предпоставки. Те не акцентуват вниманието върху проблема за „изхода“ от тоталното отчуждение,

манипулация, репресия, тъй като смятат това състояние за неотнемаема характеристика на човешкото битие и допускат само безпричинно-случайна възможност за преориентирането на човечеството към морално обновяване. Би било погрешно да се ограничим (както често се прави) само в статистическо позоваване и художествено пресъздаване на репресията и манипулативните техники, без да достигнем до философията на репресията и манипулацията, без да забележим онези нравствено-психологически и социално-политически последици, до които те практически довеждат, ако успеят да овладеят за известно време умовете и чувствата не на отделни индивиди, а на значителни маси хора.

Без съмнение обединяването на вътрешните механизми на желаната конкурентноспособност и неизбежна прагматична мобилност; на моралната императивност и самоконтрол в личността на пост-модерния човек, предизвикано от социо-културния релативизъм, представлява актуален интерес. Особено са впечатляващи социално-историческите ситуации, когато има нравствени образци и личности, но няма съответстваща нравствена среда. Затова редица автори приемат и утвърждават, че в крайна сметка капиталът е този, който определя мястото и ролята на всеки човек в социо-културното общуване, общечитие, общество: „въвеждането на интереса в обединяващо начало на човечеството необходимо води след себе си – докато интересът си остава именно непосредствено субективен, просто егоистичен – всеобща раздробеност, съсредоточаване на индивидите в самите себе си, изолираност, превръщането на човечеството в куп от взаимно отблъскващи се атоми...“⁵⁵ Нещо повече, „жаждата да притежава, да натрупва, да увеличава собственото си богатство става напълно самостоятелна сила и деформира както нравствено-психологическия свят на личността, така и областта на нейните взаимоотношения с всички останали, които и се струват или потенциални врагове – хищници, от които трябва да се защитава, или „изгодни средства“, за чиято сметка тя може да разшири сферата на частнособственическото си притежание“⁵⁶.

Друга група автори се усъмняват във възможността да се постигне автентична демокрация: „парламентаризмът, който ще рече публично позволение за право на избор между пет основни политически мнения, спечелва благоволенieto на мнозина, които обичат да изглеждат само-

стоятелни и индивидуалисти и биха желали да се борят за мнението си. В края на краищата обаче е все едно, дали на стадото се нарежда да има едно мнение или му са разрешени пет мнения. Ако някой се отклони от тези пет обществени мнения и се отдръпне настрана, винаги противник ще му е цялото стадо⁵⁷.

Трета група автори, подчертават драматизма на прехода към демокрация, подмяната на насилието с манипулацията: „прогресът все още продължава да стеснява основата на репресията. На висотата на своите прогресивни постижения господството не само подкопава своите собствени основи, но и коруптира и ликвидира съпротивата срещу себе си⁵⁸. Но животът не е „нито хазартна игра, нито търговска сделка... Да се преценяват шансовете за оцеляване на едно общество от гледна точка на хазарта или бизнеса, а не от гледна точка на човешкия живот е характерно за духа на съвременното комерсиализирано общество⁵⁹. Отчужденият човек „трудно устоява на натиска на обществото да бъде вълк сред вълците. Трябва да се промени социалният климат, системата на ценности⁶⁰. Но как? Щом като „всеки екзистенциален акт е акт на проблематична неопределеност⁶¹ и „хедонистичните нагласи формират социалния живот⁶².

Ако човек взема решението си въз основа на проблематичността и произтичащия риск, които са детерминирани по-скоро от социума, отколкото от една или друга неблагонамереност, то в повечето случаи няма ясна граница, която да дели тези две области. Отчужденият човек се чувства обграден от всевъзможни видими и невидими опасности и той не може да се надява, че ще преодолее тези опасности просто чрез регламентирани средства. За него общуването не е само прилагане на известни правила, а нещо, което той не може да предвижда.

Когато човек започва за първи път да съзнава, че неговата увереност е била напразна – другите са неумолими, не поради това, че те не желаят да изпълнят неговите желания, но поради това, че те не разбират неговия език – това откритие му действа като шок. Неочаквано човекът се среща с един нов проблем, който чертае превратна точка в целия негов интелектуален и морален живот. Неусетно човекът е обхванат от безнадеждна самота и отчаяние. Той трудно би преодолява това чувство, ако не развие „нова“ комуникативна техника, която в отделни случаи може да отклонява от обичайното или да закрива достъпа до истината, но която отваря в същото време един нов и много

по-обещаващ път. Всички надежди да се подреди и подчини обществото и общуването с помощта на нравствено религиозни добродетели или с разсъдъчни императиви са фрустрирани. Но като резултат от това човекът започва да вижда отношението между желаното и реалното в различна светлина. Истинската функция на знанието се засенчва и замества от прагматичната му функция.

Неприятно е, но е факт, че отчуждението и самотата, от временно болезнено състояние понякога се превръща в хронично и съдбоносно „заболяване“, което разяжда човешката душа. Човек вече не може да разчита – и свиква да не разчита! – на искрена заинтересованост от страна на другите на „страстно“ отношение към „любимото“, той разбира, че е обект на нечий интерес само за това, че временно е нужен и полезен на някого. Човек чувства загубването на екзистенциалния (и моралния) резонанс между хората, създава около себе си отношение на екзистенциално (и морално) равнодушие, коравосърдечност. Отчужденият човек е странно равнодушен и спокойно равнодушен, но същевременно извършващ и внезапни и нелогични постъпки. Понятието „психология на ексцеса“ има за цел да обясни нелогичността на внезапните постъпки с натрупаната раздражителност и отчаяната пустота на душата, която прераства в взрив от аморални въжделения и разрушителни и неуправяеми „капризи“. Понякога „волята за живот“ се свежда до търсене на начини да се „преодолеят“ болезнените трудности на взаимното разбиране, съчувствие и преживяване, понякога за сметка на отказване от самото взаимно разбиране, съчувствие, преживяване. В отделни случаи човек достига до равнодушна самота, безразличие не само към другите, но и към самия себе си, самота без чувство за непоносимост. Оказва се, че „репресиращата цивилизация“ (властовата моралност) е възможна при отчуждени и „роботизирани“ индивиди, които спокойно си остават извън обичайното човешко съчувствие, въпреки шумно прокламираните нравствено-религиозни прокламации. Стандартизираната култура на индивида го моделира до „изящен манекен“. Образът на енергичния, инициативен делови човек, който взема самостоятелно решенията си, така типичен за света на свободната инициатива и конкуренцията се заменя от поредицата безлични, послушни и (без) отговорни марионетки-чиновници, чиято автоматична изпълнителност е най-добрата гаранция за тяхното движение нагоре по бюрократично-корпоративна служебна стълба.

Възможността човек да се заблуждава и преднамерено да заблуждава, манипулира другите е налице, доколкото се реализира взаимодействието субект-обект, доколкото съществуват реални възможности за неговото разгръщане в една по-близка или по-далечна перспектива. Манипулирането участва в обществения процес чрез връзката и взаимодействието си с други обществени явления, които служат за негов катализатор, фокусирайки присъщата му произволна неадекватност в общественото съзнание и в социалната практика. Впрочем не всяка манипулация има престъпно намерение – тя бива осъзната игрова форма на самосъхранение и израз на волята за живот и власт. Действително нека си спомним, че заблудението, лъжата (и егоизмът), според Томас Хобс и редица други мислители, са „естествени за човека“ и че човешката природа видимо не се променя. Обща склонност на всички хора е „вечното и непрекъснато желание за все по-голяма и по-голяма власт“, а красноречието, ласкателството и боеспособността „кара човека да се доверява на тоя, който има тия качества“. Липсата на знание или недостатъчното знание на причините и същността на нещата „кара хората да бъдат лековерни и да вярват на невъзможни неща и когато не могат да открият, че те са невъзможни, не им остава нищо друго освен да ги смятат за възможни. А тъй като хората обичат да ги слушат, когато говорят, лековерието на другите ги кара да лъжат. По такъв начин незнанието само по себе си, дори когато няма на лице някаква злонамереност, кара хората да вярват на лъжи и да ги разпространяват, а по някога и да ги съчиняват“⁶³.

Така че, за човека „всяко нещо е предлог, за да говори с останалите или със самия себе си“⁶⁴, но „повечето хора са толкова субективни, че всъщност не се интересуват от нищо друго, освен от самите себе си. Ето защо, каквото и да се говори, те винаги го свързват със себе си и всяка случайна, дори и най-далечна връзка с нещо, което лично ги засяга, приковава цялото им внимание, така че вече не им остават сили да вникнат в обективния предмет на беседата, а и не признават никакви доказателства, ако засягат интересите или суетата им“⁶⁵. Понякога „хората не умеят да използват разговора: те отдават далеч повече внимание на това, какво казват и имат намерение да отговорят“⁶⁶, защото за част от тях: – „прекрасните чувства“ минават за аргументи, убежденията – за критерий на истината“⁶⁷. Нещо повече, „когато обясняваме на някого, че погледнато в строгия смисъл на

думата, той никога не би могъл да говори за истина, а само за вероятност и нейните степени, то по неприкритата му радост обикновено откриваме колко по приятно е на хората несигурността на духовния им хоризонт и как в дъното на душата си те мразят истината си, заради нейната ясна категоричност. Дали се дължи на това, че всички може би тайно се страхуват да не би лъчът на истината със светлината си да ги залее някой ден, прекалено силно и ясно? Те искат да бъдат нещо, следователно не бива да се знае точно какво са? Или може би само уплахата от твърде ярката светлина...⁶⁸. Тази ярка осветеност-публичност, която техните интереси, страсти, пристрастия, суети могат да получат, поражда претвореността, завистта и омразата.

Коя роля е полезна за човека – да бъде задълбочен или да изглежда задълбочен? „Който знае, че е задълбочен се стреми към яснотата, а който иска да изглежда задълбочен пред тълпата се стреми към неяснота. Защото тълпата смята за задълбочено всичко, което не може да се вижда. Тя е толкова страхлива и не обича да влиза във водата“⁶⁹. Ако не при всички, то „поне при повечето хора едно твърдение действа по-убедително от един аргумент, тъй като аргументът буди недоверие“⁷⁰. Ето защо, „човек трябва или да крие своите мнения, или да се крие зад тях. Който постъпва по друг начин не познава световния ход на събитията или принадлежи към ордена на светата дързост“⁷¹.

За успешното моделиране и манипулиране на общественото мнение, настроение и поведение „не трябва да допускаме читателят да предвиди, онова, което искаме да му кажем, а да го накараме сам да си го помисли, та да може да ни уважава, задето разсъждаваме като него, ала след него“⁷². Разбира се, че „човек, комуто липсва проникателност се дразни от хитрините на шарлатаните, ала и от въздържа-ността и благоразумието на предпазливия“⁷³. Не трябва да забравяме, припомня моралистът, че „светът е пълен с хора, които, сравнявайки вътрешно и по навик себе си с останалите, винаги стигат до заключения в своя полза и действат в съответствие с тях“⁷⁴. И във връзка с това изискването „постъпвайте като другите“ – е съмнителна максима, която под несъществената си външност произтичаща от обичаите, модата или благоприличието означава: „постъпвайте неправилно“⁷⁵. Публична тайна е, че „разстоянието между порядъчния и ловкия човек се скъсява с всеки изминал ден и е на път да изчезне. Ловкият човек прикрива страстите си, знае добре интересите си, жертва заради тях много неща, умее да трупа блага и да ги съхранява“⁷⁶.

При трудни положения на публичен полемичен диалог между конкурентни страни пред погледа на колебаеща се или съпротивляваща се на влиянието им аудитория навременното и обосновано използване на манипулативни подходи, техники и механизми има твърде съществено значение, разбира се, съчетано с други фактори. И преди всичко с факта, че е трудно и деликатно да се разграничи мястото и ролята на манипулатора, манипуланта и манипулогемите. Някои от тези мотиви се наблюдават и в изявите на скептици и софисти по един индивидуалистичен и трудно имитиран начин.

Безпокойството за самата душа на човека, за нравствените основи на живота му, макар и в различна степен очевидни, са характерни за най-различни нравствено-религиозни тенденции. За неизкушения от християнската вяра ум, редица твърдения съдържат явен парадокс. Например твърдението: по-голяма ценност притежава извоюваната с усилие добродетел, устоялата на съблазните и изкушенията душа. Постоянен враг е „злата ни воля, над която удържахме победа, като я подчиняваме на божествената воля, но без да я потискаме напълно, за да имаме нещо срещу което да се борим“ (Абелар). Но защо, ако е в нашата власт, да не потиснем и унищожим изцяло злото в собствената си природа? Защо трябва то да дреме в нас, за да има срещу какво постоянно да се борим? Подобна парадоксалност се открива и в християнската любов (агапе): превъзможване на света в аскезата и себеотдаване на света в жертвената любов. Любовта към ближния – и неизбежно свързаните с нея жалост и състрадание – изисква облекчаване на страданията на ближния и дори пълно освобождаване от тях. Става дума за това, че всеки член на човешкото обществото трябва не от друго, а от Любов да поеме върху себе си плача и страданието, нещастията и социалната дисхармония и със силата на своето Любовно отдаване и претегляне да ги „отмени“, да ги изкупи. Парадоксална е християнската вяра – любов в предлагания спасителен смисъл на страданието. То е средство за изкупление, за спасение от вечната смърт. Чрез страданията човек просветлява своята душа. Нали на тези, които най-много обича, Бог изпраща най-много страдания, изпитвайки силата на тяхната любов. Бог им изпраща страданието, за да покаже величието на тяхната вяра. Но като че ли най-ярко парадоксалността на християнската нравственост блясва в проявленията на съвестта. Колкото и развита да е тя, колкото по-строго бди над трепетите на душата и води човека

по праведния път, толкова повече го измъчва, като му разкрива колко далеч отстои от Бога. Участиа на приелата Бога душа е воденето на тази негова недостигаща до победен край борба⁷⁷.

Разбира се, може да се предпочете (и някои предпочитат) скептицизъм и цинизъм пред лицемерието – върху тази основа скептици и софисти създават обаянието на своите твърдения, съмнения, отрицания, но нито цинизмът, нито лицемерието не могат да бъдат пътища за свободно и пълноценно културно (и нравствено) развитие на човека. По същество, някои представители на културния елит, по своему се опитват да защитят нравствените стимули вътре в личността и механизмите на човешкото поведение от обезценяване, механически ги противопоставят на всички „външни“ начин на регулиране постъпките на човека. Те изискват доверие към вътрешните, емоционално-интуитивни източници на моралния избор и всячески отхвърлят това, което изглежда като абстрактен, изтъкан от „външни“ задължения дълг, всякакъв стандарт, мода, официални лозунги и т.н. (т.е. всичко онова, което влиза в рубриката на външната морална принуда). „Създаването на ново общество и нов човек е възможно само, ако досегашната мотивация за придобиване на власт и извличане на печалба се замени с нова, а именно – да бъдеш, да се раздаваш, да разбираш себепо-добните си; „съдбоносният въпрос е в приобщаването към хуманистичната „религиозност“ без религия, без догми и църковни институции.“ Нужна е „коренна промяна в човешката природа, да се докаже, че подкупът не е единственият (нито най-добрият) начин да се влияе на хората“⁷⁸. Безспорно човек „може да мечтае или да философства, но първо трябва да живее; няма никакво съмнение, че психологическата ни структура се дължи на необходимостта от запазване и развитие на индивидуалния и социален живот“⁷⁹. Именно затова е недопустимо смесването на две неща: свободата като познание и преживяване със съзнателната практическа дейност. Свободата като познание, като мисловен процес, като „състояние на съзнанието“ е наистина нещо вторично по отношение на обективната необходимост. Но хората не остават в пределите на мисленето, те действуват. Свободата освен познание и преживяване е и практическо действие, част от съществуването, общуването, общечитието.

Така или иначе животът непрекъснато налага вземане на решения. „Колкото по-важно е решението, колкото по-голямо значение има

за моята екзистенция, толкова по-ясно се разкрива алтернативата, заложена в него... Моето решение се стреми да действа така, че съотнасяйки се с него, бъдещето да бъде онова, което искам да постигна със самия акт на решението си.“⁸⁰ Но не трябва да забравяме, че „неинформираните, полухипнотизирани от реклама и лишени от реална власт хора не са способни да изразяват каквито и да било убеждения. Без информация, без анализиране и без властта да прокараш решенията си демократично изразеното мнение не се отличава особено от оващите по време на спортни състезания“.⁸¹ В такъв случай това, което конституира природата на всяка неопределеност или проблематичност, е, че тя присъства във всеки екзистенциален и социален акт като реално знание за възможно заблуждение, заблуждаване – манипулиране, за възможен риск при вземане на решение.

И все пак, съществува доста разпространена, едностранчива склонност на обикновеното съзнание да търси главните слабости и недостатъци, които затрудняват адекватното познание, оценка и (не) ограничаване на манипулацията, повече във формите и методите на самия информационно-комуникативен процес, отколкото в неговото съдържание. По такъв начин се дава неточна диагноза на конкретната ситуация на манипулиране като предварителна характеристика.

Наистина формите и методите на комуникация и респ. на информиране и манипулиране на хората (електората) има много важно значение, но колкото и съвършени да бъдат те, като специфична въздействаща процедура, направо казано, те не могат нито психологически, нито аксиологически да компенсират бедността и посредствеността на едни и разочарованието на други.

Тази формулировка има характер на предварително уточнение. Еталонът на мобилния прагматик, способен оптимално да решава поставените му задачи на конкурентното противоборство, може да бъде само човекът с богата и тренирана, гъвкава мисъл, човекът с евристични качества, с определена творческа интуиция. На това най-високо равнище субектът – реализатор постоянно трябва да използва принципните положения на реториката, еристиката, софистиката. Без тях, само механически натрупаният с информация от тук и от там ерудит, свикнал повече да излага „истината“ (вярата) като резултат, като система от неизменни и общоприети дефиниции, отколкото да разкрива (или насочва към разкриване) самия процес на нейното търсене и устано-

вяване при дадена сложна проблемна ситуация в социо-културното общуване, неизбежно асоциира с една популярна казуистика, една доста позната недостатъчно конкурентноспособна методика, присъща на демагога обслужващ всяка репресивна власт. Правилното конструиране на това, което следва да се изтъква и дебатира, е несъмнено първата задача на полемиста (юрист, журналист, политик, управленец). От качеството на нейното разрешаване зависи до голяма степен крайният психологически ефект на въздействието. Става дума за информационното (познавателно и аксиологическо) съдържание на дебатите. И все пак, изборът, филтрацията и съдържателното структуриране на насочената информация, усъмняването, реторичните въпроси, ироничният тон винаги се оказват необходима, неизбежна и трудна задача. Какво полемистът е длъжен да включи, какво трябва да отсее за да може: първо, информацията да бъде интересна, аргументацията – убедителна, красноречието да предизвика вниманието на опонентите и публиката и, второ – информацията да изпъкне с най-важното, с възловите структурообразуващи компоненти на лансираната програма, платформа, идеология, зависи единствено от неговата компетентност, мобилност, от заеманата и защитаваната позиция. Изключително богатата изходна информация за спорния обект, която заявителя предоставя на изпълнителя (софиста), множеството варианти на решения, които са възможни да се разиграят и изборът на оптималното от тях, представляват богатата основа на ефективното управленско решение. Освен това цялата „дейност“ на полемиста (управленец) е продължение на човешката критично-творческа дейност. Тя е своеобразно съхраняване на диалогичния управленски подход, предпазването му от най-различни догматични, примитивно-прагматични съображения, които могат да го ограничат и вземат превес над него при конкретни ситуации. Но този скептично-критичен, диалогичен подход, това най-субективно постоянно се „възвръща“ към прагматиката на човека, в неговия най-често подправен вид. От него до субективистичното мислене и дейност пътят не е дълъг и има възможност, даже и време, той да бъде извървян с всевъзможните средства за деформиране на субективното в субективизъм, дори без грубия произвол. Практиката на социо-културното общуване показва, че това е ежедневие. Но неговата реализация винаги се осъществява в елегантни естетизирани форми.

Детайлизирането на проблемите произтичащи от анализа на прагматичното общуване довежда до разграничаването като относително самостоятелна „същност“ – на софистиката. Казаното не би трябвало да се тълкува ни най-малко в смисъла на хипостазирането на едни или други субективни същности. Софистиката предполага частични, несъщественни субективистични отклонения, без да е задължително те винаги да прерастват в „субективистичен произвол“.

Заслужава подкрепа в този ред на мисли, категоричното отстояване от редица автори на тезата за възможността от отклонение на субективното отражение от неговите обекти; за възможността от различна употреба на това отклонение. Проблемът за софистиката не е само социален, философски и етичен проблем. Корените му се крият в житейското самочувствие на всеки човек, т.е. това е и един нравствено-психологически проблем. В житейския си опит всеки зрял човек се е сблъсквал с проявленията на софистиката. Именно с проявленията, а не само с едно строго определено проявление. Защото софистиката бива различна, има различен смисъл и своя специфика. Съответно и понятието за софистика е многозначно – както в социален, така и в философско-етичен план. Някои критици разглеждат скептицизма и софистиката като причини за отслабването на регулиращата роля на морала, отразяват сериозни опасности и противоречия в социо-културното общуване. „Тези, за които философията била начин на живот, тясно свързан с религията, естествено изпадали в потрес – за тях софистите изглеждали лековати и неморални.“⁸² Но да разберем истинската роля на скептицизма и софистиката в системата на социо-културните отношения можем само, ако ги разгледаме изцяло в съвкупност, като отчитаме социално-историческата им обусловеност и зависимост от характера на обществените отношения. Именно по време на социо-културни преходи и след това обществената среда придобива пластичност и от нея може да се създават нови форми и отношения между хората. Противоположността на сблъскалите се конфликтни нравствени норми явно разкрива перспективата на социално-нравственото развитие. Пулсът на нравствения конфликт бие в унисон с ритъма на политическата борба. Нравственият ентузиазъм на промяната изменя моралната атмосфера, която обкръжава дейността на всички хора. Скептичната ориентация и софистиката в своята съвкупност образуват своеобразна мрежа от координати, която не само ни дава една възмож-

ност да се ориентираме в света на променящите се ценности, а и да оценяваме по определен начин и да чувстваме този свят, да оцеляваме в него.

Може да допълним разглеждането на този въпрос с приетото положение, че всяко споделено (съ) мнение, което може да се повтори, може да е основателно. Но съмненията, въз основа на които правим изводи и се въздържаме, са много по-малко по отношение на тези, които биха могли да прераснат в емоционално недозирана „критика“ или кавга⁸³. Ако софистът избира онези, които смята за интересни, важни, многообещаващи, то скептикът като защитава „оазиса“ на уникално-личностната императивност на индивида, не излиза извън рамките на поставената от социалния релативизъм колизия на междуличностните отношения.

Смисълът на човешкото съществуване за софиста се заключава в успешно реализираната „воля за живот и власт“, в свободната творческа, практико-приложна дейност, екзистенциална сигурност и осигуреност, а съмнението и софизмите служат на целите и задачите на тази дейност.

Безспорно тази активна и свободна софистична дейност не би се реализирала пълноценно без допустимата субективизация на съдържанието на отражението, без приемливо отлитане от реално функциониращите предмети и разгръщащите се в обективната действителност процеси. Именно поради това само декларирането на възможността и потребността от софистичен подход не е по наше убеждение достатъчно за разкриване богатото съдържание на неговия гносеологически „механизъм“ и предпоставки.

Почти всеки човек в живота си е преживял отделни моменти на очарование и на болезнено разочарование; на социална активност и самота. Софистиката познава и ни насочва към друг вид състояния, усещане за активност и самота. Това са: самотата необходима за осъзнаване „волята за живот и власт“; волята необходима за (не) споделения скепсис, за осмисляне и реализация на скептично-критичната позиция; социалната активност като „критика“ срещу агресивно-баналното, стереотипното унифициране; самотата на съсредоточаване „на-саме със себе си“, на самооценка и критическа нравствена рефлексия; самотата като усещане за неповторимото индивидуално, отделно съществуване; самотата като „почивка“ от междуличностни контакти, от

напрежението на интензивното общуване. Подобни преживявания са необходими както в нравствено-психологическо, естетическо, така и в социално отношение, те са благотворни моменти на саморазвиване на индивидуалността. Софистичното съмнение-въздържане съвсем не е някакво непотребно „интелектуално ровене“ в собствената душа. То е незаменимо в процеса на изработване на ефикасен интелектуален (и нравствен) самоконтрол на личността върху поведението си. Такова състояние на съмнението осигурява индивидуалната самостоятелност на (интелектуалния и нравствен) избор: всеки човек може и трябва да се съмнява в непогрешимостта на общоприетото, в утвърдените „образци“, да ги (и да се) подложи на проверка и ако трябва да застане пред съда на собственото си критично съзнание. Личността, която не е свикнала и не се нуждае от подобно състояние на съмнение-самооценка, може твърде енергично и безкомпромисно да аплодира, обругава, заклеява с помощта на признатите и „задължаващи“ норми, но към себе си, към собственото си поведение, тя ще се отнася с рядка снизходителност.

Особено философско и нравствено-психологическо значение има съмнението-критика на софиста. Раздялата със спонтанната (и банална) вяра се възприема като загуба на нещо, като настъпило състояние на неизлечимо съмнение и отрицание. Чувството, че си критичен, което съпътства общото съзряване на индивида, закрепването на цялостната личност, включително и индивидуалната сплав от основните културни (и морални) ценности и ориентации, предизвиква стремеж към самостоятелност, самоизразяване, самоанализ и самооценка. Този екзистенциален и културен прелом, придружен от интензивно нравствено и културно развитие на личността, предизвиква своеобразно усещане за автономност, онова самочувствие, в чиито мащаби се извършва критично (нравствено) самосъзнание на философстващия човек и установяване отношението му с другите хора. При това подобно самочувствие съвсем не е фатално, не зависи само от социално-историческите отношения и се предопределя от етапа на културното развитие на индивида. Такова съмнение-критика е съществено необходимо и за самопознанието, и за самопроверката на чувствата, за съзряване на нови стимули във взаимното разбиране, за развиването на конкретни и свободни отношения. В този случай, скептично-критичната свобода не се явява като общо състояние на личността, тя е вре-

менен пулсиращ момент, подчинен на процеса на социо-културното общуване и развитие. И така, състоянието и преживяването на скептично-критична активност (свобода) има във всеки конкретен случай морален смисъл и различно значение за развитието на личността и общуването. Това се потвърждава, както от жизнения опит, така и от данните на психологията и социологията. Твърде важно е да се установи този факт, преди да се премине към мисълта за безизходността и фаталността на манипулацията за съдбата на всеки отделен човек, защото е очевидно, че този проблем не се свежда само до признаване съществуването на конкуренцията, сблъсъкът на интереси и противоречивите им оценки, а до тяхното философско песимистично тълкуване като съдбоносна безизходност, предопределена от света на неограничените възможности. Ако се придържаме към приложната софистика, ще преценим, че тя е не само и не единствено „измама“. Най-много ще кажем, както и преди направихме, че софистиката не би могла да се разпространи, без да насърчи една много специфична „воля за живот и власт“. Става дума да се упражни власт чрез интелектуалното превъзходство, именно с цел да ограничи властта на физическото, икономическото и политическото насилие.

Софистът никога не е бил обзет, превзет от комплекса за несвобода. Той е „космо-политес“. При него, личната (субективната) свобода за първи път получава самостоятелна форма, въпреки, че остава „негативна“ и „абстрактна свобода“⁸⁴. При софиста, субективната свобода съдържа елемента на негативността само в пункта на съмнението, наред с този, за изграждане на поведението не по силата на традицията и обичаите, а чрез лични съждения и убеждение (изоставящо суеверието и предубежденията). Не знаем точно какви са били някои доводи на софиста, но „можем добре да си представим логическата им сила, принудила опонентите му да търсят убежище в нравоучението“⁸⁵.

Въпреки всички негативни оценки, софистиката е не само реален факт на социо-културното общуване, но и съществено стъпало в развитието на социалните чувства и идеи в човешката цивилизация. В този смисъл тя е нещо заслужаващо внимание. Защото посредством нея развитието на субективната свобода било обогатено с нови моменти. Правото на скепсис и софизми, на ирония и сарказъм (респ. на несъгласие и защита) е проява на развита субективна свобода. Без него не